

**დიალექტური ლექსიკისათვის
(ბოლნისის მუნიციპალიტეტის სოფლების
მონაცემთა მიხედვით)**

**For some lexical items
According to the data of the villages of Bolnisi Municipality**

ლუიზა ხაჩაპურიძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ქუთაისი

Luiza Khachapuridze

Akaki Tsereteli State University
Georgia, Kutaisi

ABSTRACT

In the paper, we present the materials found during the ethnographic expedition of Akaki Tsereteli State University in 2019 (we lived in the village of Kazreti. During the expedition we visited the town of Bolnisi, villages: Kveshi, Ratevani, Akaurta, Kianeti, Kazreti, Rachisubani, Bachi).

Most of our respondents are children from different parts of Georgia (Imereti, Racha, Lechkhumi, Samegrelo, Svaneti) who settled in Bolnisi in 1945. Together with the Georgians there, they formed a whole, Georgian-speaking society.

The lexical units recorded by us well reflect the angular diversity gathered in one region, a small number of poems typical for the speech of the neighboring Azerbaijanis are also found:

External grandmother - midwife, sister-in-law/brother-in-law - guardian of girl and boy; Beekeeping/haymaking - stacking of sliced bread; Kumeloba - sweets made in the name of the deceased, a tradition similar to Korkotoba in Bolnisi; Flying - a place where nothing falls; Chopchia / Chopi (Turk.) - sticks; Dzvelebura - Easter kada; Jadagiropa (Persian: herd) - disorder; Shah (Shah, Persian - King) - Khoncha; Friend (Spar.) - brother-in-law; Dadvi - mother / crouc.

Part of the analytical lexical items is not confirmed in the published dictionaries, and part is found, but with a modified meaning. The presented material clearly shows the current life, beliefs, and characteristics of this part of Georgia.

საკვანძო სიტყვები: ბოლნისი, ექსპედიცია, კუთხური ქრილი, აზერბაიჯანული ლექსიკა, ყოველდღიურობა, მრწამსი.

Keywords: Bolnisi, expedition, angular cut, Azerbaijani vocabulary, everyday life, beliefs.

ნაშრომში წარმოვადგენთ აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ორგანიზებით 2019 წლის ზაფხულში ბოლნისის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დროს მოძიებულ მასალებს (ვცხოვრობდით სოფელ კაზრეთში. ექსპედიციის მიმდინარეობისას მოვიარეთ დაბა ბოლნისი, სოფლები: ქვეში, რატევანი, აკაურთა, კიანეთი, კაზრეთი, რაჭისუბანი, ბალიჭი და ტანძია).

ჩვენი რესპონდენტების უმრავლესობა საქართველოს სხვადასხვა კუთხის (იმერეთი, რაჭა, ლეჩხუმი, სამეგრელო, სვანეთი) შვილები არიან, რომლებიც 1945 წლიდან ჩაასახლეს ბოლნისში. იქაურ ქართველებთან ერთად მათ ერთი მთლიანი, სწორქართულად მოლაპარაკე საზოგადოება ჩამოაყალიბეს. იქაურობის შემყურე ვამბობდით: გინდა საქართველოს ყველა კუთხე ნახო? - მოდი ბოლნისში.

ჩვენ მიერ ჩაწერილი ლექსიკური ერთეულები კარგად ასახავს ერთ რეგიონში თავმოყრილ კუთხურ სიჭრელეს; მცირე რაოდენობით გვხვდება თანამცხოვრებ აზერბაიჯანელთა მეტყველებისათვის დამახასიათებელი ლექსემებიც.

საანალიზო ლექსიკური ერთეულების ნაწილი არ დასტურდება გამოქვეყნებულ ლექსიკონებში, ნაწილი კი გვხვდება, მაგრამ სახეცვლილი მნიშვნელობით. წარმოდგენილ მასალაში კარგად ჩანს საქართველოს ამ კუთხის ყოფითი ცხოვრება, რწმენა-წარმოდგენები და თვისებითი მახასიათებლები.

საყოლებელი – საქონელი: „აქ ყველას საყოლებელი ყავდა, ჩრდილოეთ კავკასიიდან, ყარაჩაიდან რო ჩამოგვასახლეს, ყველამ თავისი საყოლებელი წამოიყვანა, არ გვატნევენენ თურმე, მაგრამ ჩვენი მთავრობა ჩაერია და მოაგვარა ეგ საქმე” (რაჭისუბანი). ტერმინი „საყოლებელი” მოცემული სემანტიკით ლექსიკონებში არ დასტურდება, მომდინარეობს ზმნიდან ყოლა „კუთვნილება, ქონება რისამე“.

უანგარო – „შაბი და კირის ხსნარი“: „უანგაროთი წამლავდნენ ვაზს და ახლაც ასეა“. შესაწამლი ხსნარი ამ ტერმინით არ დასტურდება გამოცემულ ლექსიკონებში. შდრ. ლექსიკონთა მიხედვით: „უანგარო (უანგაროსი) ვისაც ანგარება არ ამოქმედებს, რაც ანგარებით არ არის გამოწვეული; უმწიკვლო, უბიწო.“

საინტერესოა ბოლნისურ მეტყველებაში „მეოჯახე ქალის“ აღმნიშვნელი ლექსემები: დამბრუნებული ქალი /ვარცლ-ბურჯის ქალი:

„დამბრუნებული ქალი თუ არაა ოჯახში, ის ოჯახი წაქცეულია“ (ნუგზარ ჩაგელიშვილი, 77 წლის, სოფ. რაჭისუბანი). ოჯახის დაბრუნება

- „მოვლა-პატრონობა, წაღმა დატრიალება“. ოჯახის დამბრუნებელი ქალი ბოლნისურ მეტყველებაში „კარგ მეოჯახე ქალს“ ნიშნავს, რომელიც ოჯახს ფეხზე წამოაყენებს. მომდინარეობს სახელზმნიდან „ბრუნება“ - რისამე ირგვლივ ან თავის ღერძის გარშემო მოძრაობა, ტრიალი (გუგა ხმელიძე, 94 წლის, ბოლნისი).

ვარცლ-ბურჯის ქალი – კარგი დიასახლისი, უფროსი ქალი, რომლის სიტყვას ყველა პატივს სცემდა. თუ წინა ორი ლექსემა „დამბრუნებელი და გამატებული ქალი“ კარგ მეოჯახე და კარგი ოჯახის პატრონ ქალს ჰქვია, ვარც-ბურჯის ქალი მათზე უფრო მეტია, რადგან მას ყველა ჰკუპას ეკითხება, თავიქალია სოფლისა და სანათესაოსი”.

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით: ვარცლ-ი (ვარცლისა) 1. ცომის საზელი ხის ჭურჭელი, მოგრძო და ღრმა, ორსავე ბოლოს აქვს წაშვერილი ფართო ფრთები (ეგრეთ წოდებული ვარცლის თავები, რაზედაც გუნდებად ამოღებულ ცომს საფანელს უკიდებენ).

ბურჯი-ი (ბურჯისა): 1. ქვიტკირის მაღალი, მრგვალი ნაგებობა, ციხე-სიმაგრის გაღავანში ადგილ-ადგილ დატანებული სიმაგრისათვის, 2. ბურჯი - საყრდენი, იმედი.

აქედან გამომდინარე, ვარცლ-ბურჯი არის ოჯახის დიასახლისი, დამპყრებელი, საყრდენი, იმედი.

და-დიანი / ძმა-დიანი – „გოგოს მეჯვარეს ეძახდნენ – და-დიანი, ხოლო ბიჭის მეჯვარეს – ძმა-დიანი. პატარძალს ძმადიანიც ჰყავდა და დადიანიც და ნეფეს მარტო ძმადიანი და ოჯახის ნათლიებიც ესენი იყვნენ მერე, ბავშვი რომ გაჩდება“. აღნიშნული ტერმინები - ძმადიანი და დადიანი ექსპედიციებში როგორც ქართლში, ისე აჭარაში ხშირად შეგვხვედრია, მაგრამ ამ ფორმით თითქმის არც ერთ დიალექტურ ლექსიკონში და არც ქველ-ში არ ფიქსირდება. მოცემული ტერმინები უნდა მოდიოდეს ძმადი/ძმადე ფორმიდან: ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ვკითხულობთ: ძმად-ი, ძმადე (ძმადისა) - ძვ. ეთნ. დედოფლის გამყოლი კაცი, - ძმობილი (შდრ. ხელისმომკიდ). „ძმადეებმა სამჯერ შეუცვალეს ბეჭედი, თავს დაახურეს ოქროს კავებიანი გვირგვინი (ნ. ლორთქ.). სულხან-საბასთან ძმადი-მაცარს ნიშნავს (სულხან-საბა 1991). საქორწინო და საქორწილო წეს-ჩვეულებების შესწავლით შეიძლება ვიკვლიოთ ქართველთა ზნეობრივ-ფსიქოლოგიური მახასიათებლების, ხელოვნური ნათესაობის ფორმები.

შვიდი – გარდაცვალებიდან მეშვიდე დღეს ოჯახი პატიჟებად უახლოეს ხალხს, რომ სასაფლაოზე გასულიყვნენ. ამ მნიშვნელობით არ დასტურდება არც ერთ ლექსიკონში. ჯავახურში გვაქვს: შვიდი რწმუნება, შვიდი რწმუნების ფერხული: საწესო ხასიათისა, სრულდება ყველიერის უკანასკნელი დღის (კვირა) საღამოს. დასავლეთ საქართველოს კუთხეებში აღნიშნულ რიტუალს მეცხრე დღე ეწოდება.

ცომის ამოყვავება – ცომის ამოსვლა: „ცომის დასადები გრძელ ფიცარზე, ორომზე უფრო „ამოყვავდება“ პური (რაჭული დიალექტი); ამოყვავება

გვხვდება აჭარულშიც, კერძოდ, ჩვენ მიერ მარეთის ხეობაში ჩაწერილ მასალებში. მოცემული სემანტიკით არ ფიქსირდება გამოქვეყნებულ ლექსიკონებში.

ჯადაგირობა – არეულობა „საქვეყნო ჯადაგირობის დროს ჩამოგვასახლეს აქ“. მომდინარეობს სპარსული სიტყვისაგან ჯადაგირო-ი. იგივეა, რაც ნახირი.

პირის გამოტანა – ქალის თანხმობა, რასაც მოჰყვებოდა ნიშნობა: „თუ მოციქული პირს გამოიტანდა, მერე დაიწყებოდა ნიშნობისთვის მზადება“.

ხატზე გაყვანა – სამშვიდობო დაფიცება: „ეს იყო სვანური წესი. შენ უნდა დაგეფიცა, გაგიყვანდნენ ხატზე და იფიცებდი, რომ ჩვენ არ გვეწყინება. ნაწყენი არ უნდა დარჩენილიყო არც ერთი მხარე. მოციქული არის კაცი, რომელსაც ირჩევს ოჯახი და გიგზავნის ოჯახში, რომ მოგვწონს ეს გოგო და გთხოვთ მოგვათხოვოთ“ (სოფ. ტანძია).

მოციქული – მაჭანკალი: „მოციქული არის კაცი, რომელსაც ირჩევს ოჯახი და გიგზავნის ოჯახში, რომ მოგვწონს ეს გოგო და გთხოვთ მოგვათხოვოთ. მაჭანკალი კი თავისი სურვილით ირჩედს და ურიგებს ერთმანეთს“.

მაყრიონი ქუდქვეშ – მაყრიონო, შეგარცხვინე: „თუ მაყარი არ იყო მხიარულად, დაიძახებდნენ: მაყრიონი ქუდქვეშ“. ეს ნიშნავდა, რომ შერცხვნილი იყო. თუ მასპინძელი ვერ გაუწევდა სათანადო პატივისცემას, მაშინ დაუძახებდნენ: „მასპინძელი ქუდქვეშ“.

შახი (სპარს. შაჰ - მეფე) – „ხონჩა: „აქ იციან შახი, ჩვენებური ხონჩასავითაა, მაგრამ ძირითადად ტკბილეულისაგან, შოკოლადებისაგან შედგება, როგორც პატარა ნამდისხე, ისეა აცმული შოკოლადები და კამფეტები და მახარობელს ჩუქნიდნენ, რომელიც თოფის სროლით მიდიოდა ქორწილში“.

ჩოფჩია – ჩოფი (თურქ. Çubuc - ჩხირი): „ბავშვს ან კაცს თუ რამე გადაეყლაპებოდა ან გაეჩხირებოდა, ეს ჩოფს იღებდა და ამ ქალს ჩოფჩიას ვეძახდით“.

ძველებურა – სააადღგომო ქადა: „ძველებურას ჩვენ ვაკეთებდით რაჭისუბანში და სააადღგომოთ ვუკითხავდით მეზობლებსაც. ჩვენ ვასწავლეთ, ამათ არ იცოდნენ. ახლა აღარც ჩვენ ვაკეთებთ, დაიკარგა“. არ დასტურდება ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში.

ღრმა სოფელი – „ძნელად მისასვლელი, არა მხოლოდ ტერიტორიულად, ყველაფრისთვის შორი სოფელი“: „გაღმა ქვეში ადრე ღრმა სოფლად ითვლებოდა, როცა ტრანსპორტი არ იყო, ფეხით მისასვლელად ძალიან ძნელი იყო“.

ქუმელობა – მიცვალებულის სახელზე გაკეთებული ტკბილეული. კორკოტობის მსგავსი ტრადიცია ბოლნისში, გვხვდება მაშავერაში, რატევანში, აკაურთასა და ბალიჭში. კორკოტობა დაცულია რაჭისუბანსა (რაჭველებში) და ტანძიაში, სადაც სვანები ცხოვრობენ: „ქუმელობა იყო ადრე ჩვენში. ეს ქუმელი ნიშნავდა იმას, რო ფქვილს ხალავდნენ და

აწითლებდნენ. ცოტა სიტკბოსაც ურევდნენ. ხავიწსა და ქუმელს შორის სხვაობა ის არის, რომ ხავიწს უფრო მეტი ცხიმი აქვს. ეს ესე მშრალად იჭმეოდა, მუქი ფერის იყო. ამის მსგავსი მუსულმანებს აქვთ ხალვა. ქეგლის მიხედვით: ქუმელ-ი (ქუმლისა) 1. მოხალული მარცვლის ფქვილი (საბა), - ხალი. ქუმელი... მთის ხალხმა ქერისა იცის, მაგრამ უნუშქიშმიშოდ (ბ. ჯორჯ.). „ასეთი ფქვილი ცივ წყალშია ასვრემილი. ძმები ზედიზედ... ჭამენ... ქუმელს (მ. ჯავახ.). 2. კუთხ. (თუმ.) დანაყილი სელის საწებელი.

დოსტი (სპარს.) – ძმადნაფიცავით მეგობარი: „პაპაჩემს ყავდა დოსტი, დოსტი იყო აზერბაიჯანელი მეგობარი, რომელიც ცხვარს უნახავდა ხოლმე. ცხვრის ნამატი ჩამოყავდა. ეს გრძელდებოდა თობებში და ეროვნებებს შორის ჩვენთან განსხვავებები არ ყოფილა“ (მთხრობელი: მაია მოსეშვილი, 55 წლის, დმანისი, სოფ. მაშავერა). აღნიშნული ტერმინი დასტურდება როგორც ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში, ასევე ჯავახური დიალექტის ლექსიკონშიც.

დადვი-დედალი – „კრუხი“: „დედალი რომ დაჯდება კვერცხებზე, იმას ვეძახით დადვს, კრუხი თქვენებურად“.

კუნტა/კუნტალა – (შდრ. მეგრ. კუნტა „მოკლე“): მოკლე შარვალი. „არ მომწონს ეს კუნტალები რომ აცვიათ, ანუ შორტები დახეული“ (მთქმელი: პეტრე დანელია, 65 წლის). კუნტასგან მომდინარეობს სიტყვა მოკუნტული, რაც „მოხრილს“ ნიშნავს. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ვკითხულობთ: მოკუნტულ-ი (მოკუნტულისა) მიმდ. ვნებ. ნამ. ვინც ან რაც მოკუნტა, - მოხრილი, მოღუნული, მოკაკული (ადამიანი, ცხოველი). ბევრჯერ უტირნია [მელია] სერეფენიას, სოროში მოკუნტულს (ვაჟა). [ნენე] მოკუნტული იჯდა ტახტის ბოლოს (ეკ. გაბ.)“ (ქეგლ 1964). დასტურდება იმერულშიც: „დაიკუნტა საწყალი, ძლივს დადის თავი მიწამდე დაუხრია, ზემოთ ველარ იხედება.“

დამოწმებული ლიტერატურა

ეთნოგრაფიული ლექსიკონი 2011: ქართული მატერიალური კულტურის ეთნოგრაფიული ლექსიკონი. თბილისი, 2011.

კობახიძე 1987: კობახიძე ალ., რაჭული დიალექტის ლექსიკონი. თბილისი, 1987.

ორბელიანი 1991: სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული. თბილისი, 1991.

ქეგლ 1964: ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონი, 8 ტომად, არნ. ჩიქობავას რედაქციით. თბილისი, 1964.

ღლონტი 1984: ღლონტი ალ., ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა. თბილისი, 1984.